

Viši ass. mr Zlatiborka Popov-Momčinović

Filozofski fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu

FEMINISTIČKI DISKURSI O LJUDSKIM PRAVIMA

For she must grow more perfect when emancipated...

Mary Wollstonecraft

U ovom radu pokušali smo da ukažemo na različite forme i sadržaje diskursa o ljudskim/ženskim pravima u okviru feminističke teorije i prakse. Ona je išla od prepoznavanja potrebe za uključivanjem žena u postojeći korpus ljudskih prava karakterističnih za liberalne demokratije, preko uviđanja da to (naknadno) uključivanje ne donosi značajne promene, budući da subjekt-nosilac ljudskih prava nije rodno neutralan te da je koncept nastao kao muška norma, do pokušaja da se sam koncept radikalno de(kon)struiše, uz uviđanje da ne treba olako odbaciti postignute rezultate borbe za ljudska prava žena uprkos brojnim protivrečnostima i antinomijama.

Ključne reči: Feminizam; Ljudska prava, Rod; De(kon)strukcija; Patrijarhat.

1. UVODNA NAPOMENA

Po mnogim stanovištima, koncept modernog društva donosi jedan kopernikanski preokret u društveno-političkom miljeu, budući da na mesto organske političke zajednice u središte dolazi pojedinac kao nosilac *neotuđivih, univerzalnih* prava koja mu se ne mogu oduzeti. Ljudska prava su, stoga, tipična novovekovna paradigma, uz konstataciju da je diskurs o ljudskim pravima (najčešće u formi rudimenata prirodno-pravne teorije) postojao i u ranijim epohama: npr., u Antici

kod sofista, u srednjem veku u sistematičnoj teologiji Tome Akvinskog.¹

Koncept o ljudskim pravima nedvojbeno omogućio je prelaz iz tradicionalnog u moderno društvo i radikalan raskid sa teorijama o božanskom pravu vladara i vladarskom suverenitetu. Međutim, ma koliko privlačna ova ideja pa i ideologija bila, ona je u samom početku patila od ideoloških predrasuda vlastitih nosilaca – nove građanske klase. U tom smislu, marksistička kritika da je reč o apstraktnim,² a ne stvarnim pravima je i dalje utemeljena, a na njenom tragu se razvila i feministička reinterpretacija da koncepcija ljudskih prava nameće mušku normu kao normativni ideal i da maskira konkretne odnose dominacije, uključujući i rodne.³

2. FEMINIZAM I DISKURS O PRAVIMA: IZMEĐU UKLONA, PREKLAPANJA I OTKLONA

Ova kritika i de(kon)strukcija ideje o pravima nije se odmah razvila. Borba i aktivizam žena u prvom periodu (tzv. klasičnog pokreta) nošena je prosvetiteljskom paradigmom i verom u racionalnost i jednakost svake osobe, a pionirsko štivo Meri Volstonkraft (*Mary Wolstonecraft*) *Odbrana prava žena* na najupečatljiviji način odslikava ove ideje. Ona, nejednakost žena vidi kao društveni proizvod, jer su že-

---

¹ Suštinska novina je da se sad prava posmatraju kao univerzalna te, stoga, apstraktna kategorija. U Tominom korpusu, pak, različiti slojevi/staleži imaju različita prava, u zavisnosti od karakteristika i nedostataka (grehova) koje im pripadaju na osnovu društvenog položaja. Takvo je, na primer, pravo dece da budu zaštićena, a sa slične pozicije se argumentuju i prava žena. Prava su stoga opažana kao društveni status, a ne kao nešto što pripada svim ljudima univerzalno.

² Ovu apstraktnost ne moramo samo tumačiti u smislu da su ova prava ispražnjena od svake konkretne sadržine već i da se naknadno pune različitim ideološkim sadržajima. Tako, na primer, slovenački filosof Slavoj Žižek ovo upisivanje objašnjava gramšijevskim pojmom ideološke hegemonije, jer samo posebni sadržaj objašnjava ideološku učinkovitost nekog opšteg pojma. Tako, na primer, nova desnica pravda vlastiti napad na „glomaznu“ socijalnu državu služeći se „konkretnim“ primerom notorne neudate afroameričke majke. – S. Žižek, *Škakljivi subjekt*, Šahinpašić, Sarajevo 2006, 152.

³ Uprkos tome, naše doba ostaje doba prava, kao što navodi Norberto Bobio u istoimenom knjizi. Koncept i primena određenih prava nije uniformna i podložna je različitim oblicima relativizama u zavisnosti od društveno-političke situiranosti. Ženska prava takođe reflektuju raznovrsnost u okvirima vlastitih diskursa, s obzirom na specifičnost položaja žena u različitim društvima i kulturama.

ne držane u neznanju i socijalizovane da imaju niske želje,⁴ i njihovo uključivanje u javnu sferu i pristup korpusu ljudskih prava (npr. pravu na obrazovanje) ispravilo bi ove nejednakosti. Navodne ženske (čitaj negativne) osobine, zbog kojih su im prava uskraćena (kao pravo na nasleđivanje, na imovinu, na starateljstvo nad decom, na učešće u političkom životu itd.) biće ispravljene ako im se dozvoli sloboda u fizičkom, moralnom i građanskom smislu.⁵ Sa slične pozicije,⁶ je i Džon Stjuart Mil (*John Stuart Mill*) u engleskom parlamentu branio prava žena, smatrajući da od njihovog isključivanja ne trpe samo one već i čitavo društvo, a i sami muškarci. Naime, čak i najgluplji muškarac smatra da je bolji od žena i to ima negativne posledice za njegov moralni razvoj, budući da vodi u mušku samozadovoljnost, a time i do sputavanja društvenog napretka. U duhu ovih ideja, žene su se angažovale u borbi za vlastitu emancipaciju i jednakost, a od brojnih ciljeva najveću pažnju javnosti i kasnije teorije dobila je borba za ostvarenje prava glasa (pokret sifražetkinja).

Pozitivni rezultati ove borbe, međutim, nisu doveli do suštinske promene u položaju žene u privatnom i javnom životu. Žene su i posle dobijanja prava glasa ostale više nego podzastupljene u političkom životu. Analize Simon de Bovoar (*Simone de Bovour*) o ženi kao o Drugom polu (*Le Deuxieme Sexe*), jer patrijarhalna ideologija ženu definiše kao imanenciju, a muškarca kao transcedenciju, i Beti Fridan (*Betty Friedan*) o tzv. ženskoj mistici (*The Feminine Mystique*) kao konglomeratu tradicionalnih i pseudonaučnih sadržaja koji sputavaju žensku individualnost, kreativnost i autonomiju, su načela šire diskusije o sveprisutnosti patrijarhalne kulture koju ne mogu suštinski rešiti promene u legislativi. Stoga, u novom ženskom pokretu i tzv. drugom talasu feminizma (naročito onom radikalnom) pokušaće se uhvatiti u ko-

---

⁴ M. Wollstonecraft, *A Vindication of the Rights of Women*, Penguin Books, London 2004, 401.

⁵ M. Wollstonecraft, 451–452.

⁶ Iako spada u krug tzv. liberalnog feminizma, Meri Volstonkraft se nije zalagala za puku inkluziju žena u korpus ljudskih prava koje je donelo novo doba, već i za za preustroj političkog uređenja koji se neće bazirati samo na racionalnosti i apoteozu razuma kojeg slavi novo doba, već i na novoj senzibilnosti i osećajnosti u kojoj se ne guje socijabilnost i društvena uzajamnost. Dok je u klasičnoj liberalnoj teoriji društvena zajednica uglavnom nastala radi zaštite prirodnih prava i sprečavanja njihovog kršenja od strane drugih, u Volstonkraftovoj viziji ona proizlazi iz društvene strasti, političke imaginacije i prirodnog osećaja uzajamnosti i jednakosti prema drugim ljudskim bićima. – C. L. Johnson, *The Cambirdge Companion to Mary Wollstonecraft*, Cambridge University Press, Cambridge 2002, 46.

štac sa kompleksnijim slojevima ženske marginalizacije zbog kojih nije došlo do sadržajnijih promena u položaju žene ni u liberalno-demokratskim društvima. Drugi talas je sa svojim težnjama da politizuje i privatnu sveru („lično je političko“) doveo u okvire razmatranja čitav niz tema i problema koji se nisu smatrali političkim i razvio čitav niz praktičnih i teorijskih izazova vladajućem *mainstreamu* i zvaničnom diskursu o pravima. Uvidelo se da akcenat na legalnim i političkim pravima ignoriše različite oblike ekonomske, kulturne i seksualne represije nad ženama.⁷ Takođe, postalo je jasno da u svetu u kome belci muškarci iz srednje klase imaju efektivniji pristup sistemu i pravima, dodeljivanje formalno jednakih prava svima zapravo povećava stupanj ostvarivanja, realizacije prava ove privilegovane grupe.⁸

U radikalnoj kritici liberalnog feminizma Kerol Pejtman (*Carole Pateman*), navodi se da borba za jednakost, ukoliko nije praćena radikalnijom analizom, vodi do tzv. Volstonkraft dileme: žene se tretiraju i vrednuju jednako kao muškarci samo u meri u kojoj ispunjavaju mušku normu, pri čemu se ne uviđaju specifičnosti i problemi njihovog položaja. S druge strane, svaki pokušaj da se priznaju ili vrednuju ove njihove specifičnosti vodi u priznanje da su različite i do različitih praksi koje afirmišu njihovu nejednakost.⁹ Da bi ovo dokazala, Pejtman šire analizira liberalnu teoriju i praksu od samih njenih početaka, čitajući dela političkog liberalizma kroz rodnu prizmu. Naime, ovi teoretičari stavljaju rodne odnose u pretpolitičku fazu, koja uopšte nema politički značaj u kontraktualnoj verziji nastanka društva i političke zajednice. Porodica i brak tako predstavljaju društvo pre društvenosti¹⁰ (Ruso tako navodi da je u prirodnom stanju porodica bila jedina forma zajednice), te se problemi polne/rodne nejednakosti uopšte ne formulišu kao relevantni, a negiranje pravnog i političkog subjekta statusa ženi pravda se tautološki: žene su isključene iz korpusa ljudskih (odnosno prirodnih) prava jer su takve po prirodi.¹¹ Džon Lok (*John Locke*), oštar

---

⁷ V. Bryson, *Feminist Political Theory: An Introduction*, Palgrave Mecomillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire and New York 2003, 152.

⁸ N. Lacey, *Unspeakable Subjects: Feminist Essays in Legal and Social Theory*, Hart Publishing, Oxford 1998, 27.

⁹ C. Pateman, *The Disorder of Women*, Stanford University Press, Stanford 1988.

¹⁰ K. Pejtman, *Polni ugovor*, Feministička 94, Beograd 2001, 105.

¹¹ Ruso u svojoj *Sofiji* detaljno analizira sve slabosti tzv. ženske prirode, kao i u *Novoj Eloizi*. U *Emilu ili vaspitanju*, Emil postaje politički subjekt, uključen u opštu volju tek onda kada potisne svoje prirodne nagone prema Sofiji i dužnost pretpostavi želji. Učitelj (Ruso) savetuje Emila da se pre braka politički pripremi i obrazuje za gra-

kritičar apsolutne, arbitrarne vlasti, napada Filmarovu *Patriarchu* u javnoj sferi, ali je u privatnoj smatra potpuno prirodnom. Moderno društvo tako nastaje kao savez muškaraca-braće koja zbacuju apsolutnu vlast monarha-oca, te je jedna od njegovih parola *fraternité*. I kasnije ideološke varijante nastale u okviru modernizacijske paragime, kao što je socijalizam, deluju po istom principu polazeći od bratstva radnika i prolet-kulta definisanog maskulinim osobinama.¹²

Drugi, takođe zanimljiv pravac kritike je došao iz francuske feminističke teorije koja, s jedne strane, služeći sa Lakanovom reinterpretacijom Frojdove psihoanalize reflektuje dublje temelje diskursa o pravima, a s druge strane, pod uticajem Fukoove teze da se moć ne poseduje već proizvodi kroz diskurs, reflektuje međudnos znanja, moći i jezika. Glavno polazište Lakana je, za razliku od Frojda, da su svi ljudi bez obzira na pol kastrirani na simbolički način. Čin razdvajanja deteta od majke se dešava usvajanjem jezika i uključivanjem u simbolički poredak, što je praćeno tzv. susretom manjka u Drugom odnosno teskobom kao posledicom uviđanja da majka nije savršeni Drugi. Ovaj proces postajanja subjektom je takođe čin simboličke kastracije, čin uvođenja rascepa između individue i sveta, jer dete činom razdvajanja od majke gubi i osećaj potpune celine, neizdiferencirane ispunjenosti. Ovaj čin simboličke kastracije manje je vidljiv u tradicionalnom društvu koje funkcioniše kao proširena porodica i organska celina, a postaje potpuno vidljiv izumom demokratije i ljudskih prava, budući da subjekt postaje svestan žrtve koju mora podneti da bi postao član društvene zajednice. Diskurs o pravima u modernom društvu stoga nastaje da bi se prikrilo manjak, rascep koji nastaje uključivanjem u simbolički poredak. Univerzalna ljudska prava tako predstavljaju fantazmični scenario u kome su društvo i individua opaženi kao celina, kao ne-rascep, a društvo je shvaćeno kao nešto što može biti racionalno organizovano, kao zajednica koja može da postane ne-konfliktna samo ukoliko poštuje „ljudska prava“.¹³ Feministkinje, naročito iz francuske psihoanalitičke škole, su se poslužile Lakonovim navodima ističući da je logika i racionalnost simboličkog poretka maskulinog karaktera.¹⁴ Imperijalizam ra-

---

đansko punoletstvo, a Sofiji da teži čednosti, urednosti i dopadljivosti muškarcima. – K. Pejtman, 107.

¹² K. Pejtman, 142.

¹³ R. Saleci, Žene kao simptom prava, http://www.zenskestudie.edu.rs/index.php?option=com_content&task=view&id=170&Itemid=41, 1. oktobar 2010.

¹⁴ D. Cavallaro, *French Feminist Theory: An Introduction*, Continuum, London and New York 2003, 119.

zuma sveo je ženu na kategoriju čiji je identitet esencijalistički dat, nasuprot čemu je naglasak na fluidnosti i različitim tokovima onog ženskog koji se može uhvatiti samo u *écriture féminine*. Međutim, telo nije samo koncept simboličkog poretka, već i ekces koji znak ne može da uhvati.¹⁵ Isključivanje tela iz političkog diskursa ima cilj sputavanje, kontrolu haosa.¹⁶ A, kako se u patrijarhalnom diskursu žena identifikuje kao telesnost, emocionalnost ona je nužno isključena, a Julija Kristeva (*Julia Kristeva*) to objašnjava strahom od arhaične majke pre-simboličkog poretka, strahom od kreativnosti žene koja može biti subverzivna po vladajući poredak koji, polazeći od kontraktualne vizije počiva na predrasudi da je telesno/rodno neutralan, što je vid „autoritarnog i/ili perverznoeg žrtvovanja telesnog“.¹⁷

Kako nam ovde nije cilj da detaljno analiziramo ove diskurse i eventualno ispitamo njihovu utemeljenost, značaj ovih analiza je uviđanje da se politika ne dešava samo u sferi donošenja političkih odluka već i u tzv. marginalnim aktivnostima i diskursima¹⁸ i da ideja subjekta – nosioca univerzalnih prava u teoriji posmatrana kao neproblematična, tek zapravo treba da bude razjašnjena. Navodna rodna neutralnost građanskog subjekta prikazuje se kao itekako pristrasna, jer se pravni subjekt konstruiše odbacivanjem telesnih, seksualnih specifičnosti i prikriivanjem ovog procesa.¹⁹ „Politički solipsizam“ modernog društva odbacuje sve ono što za to društvo predstavlja žena – emocije, osećajnost, kooperaciju, uzajamnost itd., a neizostavan deo konstitucije muškarca kao individue i političkog subjekta krije se u činu odbacivanja vezanosti sa majkom.²⁰

Dalje, dok se u liberalnoj teoriji i praksi prava subjekt posmatra kao dat, ovde se on vidi kao otvoren, rascepljen, što dovodi u pitanje rezultate borbe za i prakse jednakih prava žena i muškarca, kao i prakse koja polazi od različitih oblika afirmativne akcije, odnosno tretiranja žene različito da bi se postigla jednakost. Relevantnost ovih navoda može se ilustrovati na primeru američkog iskustva, društva čija je po-

---

¹⁵ D. Cavallaro, 126.

¹⁶ U sličnom smislu argumentuje i Fuko, navodeći da pojam seksualnosti nastaje tek sa građanskim, buržoaskim društvom.

¹⁷ S. Sjöholm, *Kristeva and the Political*, Routledge, London and New York 2005, 73.

¹⁸ S. Sjöholm, 3.

¹⁹ N. Lacey, 8.

²⁰ V. Bryson, 156.

litička kultura individualistička što vodi do različitih nepovoljnih okolnosti po žene. Tako, na primer, poslodavci u SAD tretiraju trudnoću i porodijsko odsustvo na način koji nije nepovoljniji za bilo koju bolest ili invaliditet koji može pogoditi i muškarace. Liberalni feministički krugovi zadovoljni su ovim rešenjem, budući da bi insistiranje na posebnom tretmanu pospešilo zavisnost žene od muškarca, dok kritičarke liberalnog pristupa navode da ovo vodi do kapitulacije pred muškom normom.²¹ Kritičarke, pak, navode da su iz tih razloga razlike u ekonomskoj i političkoj moći između muškaraca i žena veće u SAD-u nego u drugim zapadnim demokratijama.²² Stoga, brojne su borkinje usmeravale svoju aktivnost u pravcu različitih oblika afirmativne akcije koje bi tretirale žene kao grupu sa specifičnim karakteristikama i potrebama. Međutim, i to nije dalo odgovarajuće rezultate, budući da je povećalo zavisnost žene od patrijarhalne države koja, dajući ženama određene pogodnosti, povećava nadzor i kontrolu nad njima. Iako u epohi neoliberalizma u kojoj smo se vratili u pred- i ranokapitalistički rat svih protiv svih radi uspeha na tržištu, čeznemo za državom blagostanja, feministkinje su uvidele patrijarhalnu strukturu ove države. Tu je naročito sporan koncept socijalnog građanstva Tomasa Maršala (*Thomas Humphrey Marshall*), koji se zalagao za socijalna prava koja bi omogućavala da svi građani učestvuju u zajedničkom standardu civilizovanog života, te prava na taj način iz apstraktne prerastaju u konkretnu kategoriju. Maršal je takođe isticao da je progresija prava išla od građanskih, preko političkih do socijalnih, ali za žene je putanja bila drugačija, što ukazuje da je i njegov model razvoja prava androcentričan. Naime, žene su u mnogim zapadnim demokratijama imale pristup određenim socijalnim pravima pre dobijanja prava glasa.²³ Razvoj socijalnih prava polazio je od pretpostavke da radnik-muškarac treba da ima takva primanja da obezbedi nesmetanu egzistenciju svojoj porodici, što je žene i decu stavilo u potčinjen položaj, i nije se obratilo dovoljno pažnje na nejednaku distribuciju moći i resursa unutar porodice. Obezbeđujući ženama određena socijalna davanja i pogodnosti

---

²¹ K. Neš, *Savremena politička sociologija: Globalizacija, politika, moć*, Službeni glasnik, Beograd 2006, 188.

²² V. Bryson, 148.

²³ B. Hobson, "Feminist Theorizing and Feminism in Political Sociology", in: *The Handbook of Political Sociology: States, Civil Societies and Globalization*, Cambridge University Press, Cambridge 2005, 145.

(npr. materinsku zaštitu, pravo na skraćeno radno vreme), zapravo je došlo do povećanja rodne segregacije na tržištu.²⁴

Kerol Pejtman u svojoj analizi socijalne države navodi kako je ona organizovana na dvostrukim standardima. Jedan nivo usluga se daje osobama koje su izdvajale u toku života za osiguranje i to su uglavnom muškarci, a drugi tzv. zavisnim osobama, što su najčešće žene. Žene često dobijaju socijalne beneficije na osnovu porodičnog statusa (kao majke, žene), a muškarci uglavnom kao radnici.²⁵ U 70 do 90 % slučajeva žene primaju porodične beneficije i beneficije za stanovanje usled siromaštva.²⁶ Žene su takođe najbrojniji „klijenti“ socijalne države, čime se njihov nepovoljni položaj održava, a njihova politizacija amortizuje. Takođe, činjenica da u SAD-u posle razvoda životni standard žene opadne za 75 %, a muškarca poraste za 50 %, ukazuje da je struktura različitih oblika pomoći ženama i dalje patrijarhalna. Stoga, iako je ideja socijalnih prava i države imala cilj da obezbedi dignitet svih ljudi i na taj način im obezbedi status građanstva, njeni dometi u slučaju žena su itekako ograničeni. Takođe, mnoge stvari koje spadaju u nadležnost politike blagostanja spadaju u privatnu sferu, te žene najčešće obavljaju te delatnosti bez ikakve nadoknade.²⁷

Još jedan od primera afirmativne akcije u kojoj se polazi od ideje kolektivnih prava žena je kampanja za uvođenje tzv. ženskih izbornih kvota. Naime, budući da su žene više nego podzastupljene u političkim institucijama, od kraja osamdesetih godina započelo se sa praksom tzv. ženskih kvota, čija je nit vodilja da tzv. podzastupljeni pol bude zastupljen u parlamentu u barem minimalnom procentu, najčešće od 30%.²⁸ Takođe, nameravala se otkloniti razlika između formalno dodeljenih i realizovanih prava kada je reč o mogućem/stvarnom učešću žena u političkom životu. Devedesetih godina ovaj trend je nastavljen i veliki broj zemalja je usvojio ovu legislativu. Iz tih razloga, čule su se i tvrdnje da više ne postoje nikakve prepreke za žene u njihovoj po-

---

²⁴ B. Hobson, 146.

²⁵ C. Pateman, „Patriarchal Welfare State”, in: *Feminism, the Public and the Private*, Oxford University Press, Oxford and New York 1998, 251.

²⁶ C. Pateman, 242.

²⁷ C. Pateman, 256.

²⁸ Ova praksa je uvedena i kod nas 1998. godine posle pritiska ženskih nevladinih organizacija i grupa, uz podršku međunarodne zajednice. Iako je došlo do povećanja političke reprezentacije žena, ubrzo je uveden sistem otvorenih (preferencijalnih) lista, što je dovelo do smanjenja procenta žena u političkim institucijama i do uviđanja da se sa ženama u bosanskohercegovačkoj politici isuviše olako eksperimentiše.

litičkoj afirmaciji i angažmanu, jer žene jednostavno prodiru svuda, uključujući i rukovodeće položaje u bankama, političkim strankama, korporacijama, sudovima, univerzitetima.²⁹ Međutim, feministkinje su uvidele da ovakvo naknadno uključivanje u već postojeće institucije koje funkcionišu po ustaljenim principima ne donosi suštinske promene u politički život i da su rezultati tzv. ženskih izbornih kvota više nego skromni. Naime, povećanje formalnog učešća žena još nije dovelo do promena u patrijarhalnoj svesti i kulturi, a zapravo je otupilo i de-radikalizovalo oštricu ženske borbe za samodefiniciju i omoćavanje.³⁰ Kvote su po nekim stanovištima još više povećale distinkciju između političkog i socijalno-ekonomskog omoćavanja žena, demobilisale feministički pokret i povećale razlike između samih žena na rasnoj i klasnoj osnovi.³¹

U nekim feminističkim krugovima koji pripadaju tzv. trećem talasu navodi se da je ova mera nastala kao proizvod predrasude da žene čine određenu grupu sa jasno definisanim identitetom i interesima. Džudit Batler (*Judith Butler*) u svojoj knjizi *Problemi sa rodom (Gender Trouble)* navodi da ne postoji nešto kao identitet žene na osnovu kojeg bi se ženi kao grupi dodelilo posebno pravo na zastupljenost i predstavljanje u političkom životu. Po njenim navodima, rod se kao i svaki drugi identitet gradi kroz performans, on ne postoji izvan delovanja kao funkcionisanja identiteta u praksi. Svako zalaganje za prava žena kao grupe zapravo odgovara seksističkoj matrici koja pretpostavlja dualitet polova i predstavlja nekritički apel sistemu za emancipaciju

---

²⁹ Laura S. Friedman, *Women's Rights* (Ed.), Greenhaven press, Detroit, New York, San Francisco, New Heaven and London 2010, 30.

³⁰ Na primeru kampanje za predsedničke izbore u SAD-u 2008, Vivijan Gornik (*Vivian Gornick*) navodi kako je društvo još daleko od principa rodne ravnopravnosti u političkoj sferi. Iskusna političarka Hilari Klinton je često bila napadana zbog svog načina odevanja, frizure, figure i sl., a ne politike koju je zagovarala u kampanji niti zbog dinastičkih pretenzija. S druge strane, republikanska kandidatkinja za potpredsednicu Sara Palin je bila potpuno nekvalifikovana za tu poziciju i nominovana samo zato što je bila žena, i uz to, kako navodi autorka, „hodajuća reklama za miss Amerike“. Republikanci su ovim izborom napravili parodiju od ideje rodne ravnopravnosti otvoreno rekavši „Želite ženu? Daćemo vam ženu!“ – Vivian Gornick, „*Feminism, Post-Election*,” *Los Angeles Times*, November 9, 2008.

³¹ M. L. Krook, „Campaigns for candidate gender quotas: New spaces for the women's movement?“, in: *Women's Movements: Flourishing or in obeyance?*, Routledge, London and New York 2008, 113.

žena, a koji je unapred osuđen na neuspeh.³² Šantal Muf (*Chantal Mouffe*) u svojoj viziji tzv. radikalne demokratije ističe da dekonstrukcija tzv. esencijalnih identiteta predstavlja nužan preduslov teoretiziranja i borbe protiv mnogostrukih odnosa subordinacije. Na taj način, „ruši se čitava lažna dilema o jednakosti vs. razlike, pošto više nemamo jedan homogeni entitet „žena“ suočen sa drugim homogenim entitetom „muškarac“, već mnoštvo društvenih odnosa u kojima se polna razlika uvek konstruiše na vrlo različite načine, i u kojima se borba protiv subordinacije mora sagledati u specifičnim i diferencijalnim oblicima. Pitati se da li žene treba da postanu identične muškarcima da bi bile priznate kao jednake, odnosno da li treba da potvrde svoju različitost po cenu jednakosti, postaje besmisleno čim se u pitanje dovedu esencijalni identiteti“.³³

3. DISKURSI I PRAVA ŽENA U KONTEKSTU TRANZICIJSKIH DRUŠTAVA

Demokratske revolucije u tzv. Hantingtonovom trećem talasu demokratije su dobrim delom nastale kao zahtev za poštovanjem ljudskih prava, preko kojih su samovoljne autoritarne vlasti olako prelazile. Uprkos globalnom širenju ljudskih prava, ne treba zaboraviti da su ona u postsocijalističkim društvima uvedena po cenu smanjenja socijalnih prava i ekonomske sigurnosti (kakva je npr. postojala u socijalističkim režimima). Takođe, period borbe za ljudska prava u ovim zemljama bio je izrazito rodno slep, budući da u mnogim tzv. građanskim pokretima i forumima ženska prava nisu ni artikulisana i žene u ovim pokretima nisu zauzimale značajne pozicije. A, kad se događaj tranzicije zbilo, žene su po mnogo čemu vraćene još više unazad u odnosu na emancipaciju (iako ograničenu) u socijalističkom periodu. Suočene sa društvenom retradicionalizacijom, beskrupuloznom kompeticijom na tržištu gde jači pobeđuje, etničkim konfliktima, erotizacijom i pornografizacijom industrije zabave, žene su postale puki objekti promena i sukoba dok su zabrinuto posmatrale šta se oko njih dešava. Pored toga, feminizam je u ovim društvima ostao ambivalentna tema, što je deo ideološkog nasleđa socijalizma u kojem je posmatran kao ideologija za

---

³² Iz tih razloga se i rezultati uvođenja ženskih izbornih kvota smatraju više nego ograničenim.

³³ Šantal Muf, *Feminizam, princip građanstva i radikalna demokratska politika*, http://www.zenskestudie.edu.rs/index.php?option=com_content&task=view&id=144&Itemid=41, 1. oktobar 2010.

oslobođenje buržoaskih žena, ali i ojačanog tradicionalizma i konzervativnog diskursa koji feminističke ideje tretiraju kao uvoz sa strane i kao pretnju vlastitoj kulturnoj osobenosti i nacionalnoj integraciji.

U ovim nepovoljnim okolnostima, žene uprkos brojnim preprekama sa kojima se susreću dobijaju značajan motiv da kritički reflektuju svoj položaj i da teže vlastitom osnaživanju. Takođe, u tom periodu dolazi do širenja perspektiva i mogućih pogleda kada je reč o rodnom diskursu. Socijalistički period je uglavnom bio slep za rod, budući da je logika egalitarizma izbrisala rod iz javne sfere,³⁴ manipulišući njim kao i drugim identitetima (npr. nacionalnim) za svoje potrebe. U zvaničnoj ideologiji, žene su tretirane kao majke i kao radnice, što je kako primećuju teoretičarke prilično sužen rodni repertoar.³⁵ U postsocijalističkom periodu rodni diskurs postaje širi, što otvara horizonte i pravce za različite moguće repertoare aktivizma, ali se u određenim okolnostima takođe izrođava u elitni intelektualizam urbanih centara.³⁶

U skladu sa ovim širenjem rodnog repertoara, niču brojne ženske grupe koje svojim angažmanom i borbom za artikulaciju ženskih prava i interesa ukazuju na sve protivrečnosti real-politike društava koja se nalaze u političkoj, ekonomskoj, ideološkoj konfuziji. Na prostoru bivše Jugoslavije, usled bestijalnosti ratnih razaranja dolazi i do osvešćivanja žena budući da su one u ratu stradale upravo zato što su žene, a da nisu krojile politiku krvavog raspada (npr. žene su na prvim „demokratskim“ izborima osvojile minimalan broj poslaničkih mandata,³⁷ a za ratnu retoriku su bili zaduženi novokomponovani „očevi“ nacija). Njihov cilj je promocija i borba za ženska prava i za njihovo ravnopravno uključivanje u različite sfere društveno-političkog delovanja, no

---

³⁴ Najdrastičniji primer predstavlja Kineska revolucija tokom koje se, između ostalog, težilo i brisanju razlika između muškaraca i žena, koje su shvaćene kao produkt klasnog društva.

³⁵ E. Janet, J. C. Robinson, „Living Gender”, in: *Gender After Communism*, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis 2007, 7–9.

³⁶ Danijela Majstorović kritički primećuje da brojne feministkinje i aktivistkinje na prostoru BiH „postaju nova viša klasa sa životnim stilovima umnogome drugačijim od žena koje navodno predstavljaju, što pobija svrhu malog ali ujedinjenog fronta bosanskohercegovačkih žena koje se bore protiv zajedničke obespravljenosti bez obzira na prihode, klasnu pripadnost i obrazovanost”. – D. Majstorović, „Između patrijarhata i emancipacije: Ka manifestu feminističkih istraživanja i politika na razmeđima postsocijalizma, poslijeraća i tranzicije“, *Puls demokratije*, 29.10.2010.

³⁷ U BiH je posle izbora 1990. u parlamentu bilo samo 2,92 % žena.

pored ovih težnji usmerenih ka sistemu, ženske grupe stvaraju i specifičan politički senzibilitet i političku kulturu koja se ne može realizovati u okvirima sistema i granica koje formalna, proceduralna politika postavlja. Vrednosti ženskog aktivizma su u promociji drugačije društvene osećajnosti koja se bazira na anti-hijerarhiji, autonomiji, društvenom mutualizmu i humanizmu, i ovaj otpor patrijarhatu kroz svojevrsni performans i političku nekonvencionalnost je, pored pomaka u ostvarivanju prava žena i rodnoj ravnopravnosti, takođe od velike važnosti.

4. UMESTO ZAKLJUČKA

Feministički diskursi o ljudskim pravima dali su značajan doprinos u razmatranju ideologije ljudskih prava. Iako nijedan čovek sa „*common sense*“ neće danas odbaciti ideju ljudskih prava, imajući u vidu do kakvih je posledica njihovo olako odbacivanje dovelo, ostalo je više nego upitno koliko ovaj koncept može da doprinese slomu patrijarhata i konačnom oslobađanju žena od nametute im definicije ženskog i ženstvenosti. Ova razmatranja i diskursi nisu sami sebi svrha, već nastaju u kontekstu aktivizma i borbe žena za vlastito određenje i samodefiniciju. Treba istaći da nijedna ozbiljna teoretičarka i borkinja neće olako odbaciti dostignuća borbe za ljudska prava žena. Činjenica je da korpus i karakter prava nikada ne može biti definitivno određen, i da stalni razvoj ljudskih prava sadrži važan kritički potencijal jer se njihov efekat, kako navodi Klod Lefor, ne može kontrolisati ni lokalizovati.³⁸ Takođe, značaj i uticaj feminizma i feminističkog pokreta ogleda se ne samo u promociji i borbi za rodno ravnopravno društvo, već i u činjenici da daju drugačiji društveno-politički senzibilitet koji svojom specifičnom, za real-politiku nekonvencionalnom, osećajnošću otvara nove, do tada nepoznate vidike.

---

³⁸ L. Claude, *The Political Forms of Modern Society*, Polity Press, Cambridge 1986, 258.

Senior Assistant Mr. Sc. Zlatiborka Popov Momčinović

Philosophy Faculty University of East Sarajevo

FEMINIST DISCOURSES ON HUMAN RIGHTS

Summary

In this work, it was tried to point out different forms and contents of discourses about human/women's rights in feminist theory and praxis. Feminist discourse of rights starts with the recognition of the need to include women in existing corpus of human rights; it develops through envisioning that this (later) inclusion doesn't bring significant changes taking into account that subject of human rights is not gender neutral for it emerged as masculine norm; and furthers to strivings to radically deconstruct the very notion of human rights yet with precautions not to reject positive achievements of struggle for women's rights.

Key words: *Feminism; Human rights; De(con)struction; Gender; Patriarchate.*